

Андрій ГІРНЯК

ПСИХОЛОГІЧНА ДІАГНОСТИКА МІЖОСОБИСТІСНОЇ ВЗАЄМОДІЇ ЗАСОБАМИ СОЦІОМЕТРИЧНОГО ОПИТУВАННЯ

Andrii Hirniak

PSYCHOLOGICAL DIAGNOSTICS OF INTERPERSONAL INTERACTION BY MEANS OF SOCIOMETRIC SURVEY

DOI: <https://doi.org/10.35774/pis2019.03.138>

УДК: 159.9.072.432

Постановка суспільної проблеми. Соціальні дистанції між людьми у сучасному глобалізованому постіндустріальному світі все більше зростають, що зумовлює втрату причетності до спільної справи, виникнення відчуття ізольованості, екзистенційної маргінальності. Соціальна дистанція, наголошує Я.Л. Морено, яка не співвідноситься з близькістю, спричинює символізм, номіналізм, врешті-решт, соціальну нереальність [3, с. 115].

Кожна людина, взаємодіючи з різноманітними соціальними утвореннями, отримує відчуття підтримки, задовольняє свої потреби у безпеці, причетності, визнанні та самоствердженні, а також набуває упевненості в тому, що її поведінка буде адекватно винагороджена відповідно до рівня соціальних очікувань. Саме в малій групі (сім'ї, групі дитсадку, шкільному класі, академічній групі, трудовому колективі тощо) особистість не тільки соціалізується, а й проводить більшу частину свого життя. Тому природне прагнення людей до спільної діяльності з метою задоволення як вітальних, так і вищих – екзистенційних і духовних – потреб, передбачає неминуче їх задіяння у систему швидкоплинних чи тривалих, опосередкованих чи безпосередніх взаємодій. Відтак зростає потреба в достовірних діагностичних процедурах, спрямованих на з'ясування психоемоційних зв'яз-

ків між учасниками міжособистісної взаємодії у різних сферах життєдіяльності, визначенні тих передумов, які підвищуватимуть ефективність освітньої чи виробничої діяльності у багато разів. Закономірно, що для менеджменту (зокрема освітнього) як системи управління людськими ресурсами виняткової ваги набуває питання стадій розвитку первинної групи, рівнів її згуртованості та об'єктивного виявлення індексів її зінтегрованості. Однією з визнаних методик вивчення структури внутрішніх групових зв'язків, самопочуття особистості у первинних і вторинних групах є соціометрія, діагностичний, профілактичний та терапевтичний потенціал котрої потребує збагачення новими теоретичними і прикладними розробками.

Аналіз останніх досліджень і публікацій з даної проблеми. Історія соціометрії як своєї рідної теорії про суспільство і, як методу його дослідження пов'язані з ім'ям **Якоба Леві Морено (1889–1974)**. Вчений вважав соціометрію наукою, що займається математичним дослідженням таких аспектів: 1) психологічних властивостей популяції; 2) розвитку й організації групи і становища в ній індивідів; 3) організацію групи не зі сторони її зовнішньої, поверхневої структури, а з її внутрішньої організованості [3, с. 85]. Соціометрія, на думку Р. Золотовіцького, – це не тільки особлива школа соціальної науки і практики, не

лише підхід до вивчення будь-яких соціальних явищ, а й мова спілкування усіх гуманітаріїв, на якій може бути сформульована модель будь-якого рівня складності і якою можна послуговуватися для пошуку комплексного вирішення багатьох проблем [2, с. 107; 7; 8].

У різний час науковцями пропонувалися доповнення показників, за допомогою яких визначалися якісні параметри функціонування малої групи. Зокрема, у роботі О.Р. Мухатдінової запропоновано спосіб вимірювання та оцінки структури міжособистісних взаємин у малих групах, котрий базується на теорії нечітких множин. Водночас, зважаючи на певні обмеження соціометричних процедур, О.Ю. Солнишковим запропоновано математичні моделі, що уможливають у зручному для кількісного аналізу вигляді моделювати взаємини в малих групах будь-якої чисельності. Своєю чергою, Ю.В. Беліковою обґрунтовано спосіб дослідження групових емоцій методом соціометрії, що дає змогу побудувати *емоціограму* – графічне вираження різних групових емоцій, обчислених за результатами соціометрії, що має як якісний характер (указує, які саме емоції переважають щодо індивіда), так і кількісний (виявляє силу цих емоцій) [1, с. 8; 4; 5].

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми, котрим присвячується стаття. У розмежуванні рівнів розвитку малої соціальної групи як колективу (номінальна група, група-асоціація, група-кооперація, група-автономія, колектив) одним із вирішальних критеріїв є рівень міжособистісної взаємодії її членів. Власне остання може бути об'єктивно діагностована шляхом соціометричного опитування і визначення індексів згуртованості групи. Однак станом на сьогодні відсутні чіткі кількісні показники меж тих чи інших рівнів згуртованості чи експансивності взаємодії, котрі б давали змогу дослідникам чітко ідентифікувати ступінь розвитку окремої соціальної групи. Також не до кінця рефлексовані та процедурно мало враховувані у соціометрії роль, місце та вагомість когнітивної та емоційної складових узагальненого показника індексу згуртованості групи. Саме на вирішення окресленого наукового кола завдань й спрямована пропонована стаття.

Формулювання цілей статті (постановка завдання). Визначення за допомогою соціометричного опитування тенденцій та закономірностей розвитку студентського колективу як найвищого рівня взаємодії членів групи, а

також емпіричне встановлення та теоретичне обґрунтування кількісних меж / порогів (мінімумів і максимумів) індексів згуртованості академічних груп та експансивності взаємодії її членів на кожному із рівнів їх становлення на шляху до сформованого колективу (номінальна група, група-асоціація, група-кооперація, група-автономія, колектив).

Виклад основного матеріалу з повним обґрунтуванням отриманих наукових результатів. Соціометрія як метод соціально-психологічного пізнання дає змогу дослідити характер і динаміку внутрішньогрупових процесів, виявити неформальних лідерів та їх мікрогрупи, визначити міжособистісні взаємини у середині мікрогруп та між ними, з'ясувати соціометричний статус (місце кожного члена групи) у системі міжособистісних стосунків, ієрархію статусів усіх членів групи, а також вчислити коефіцієнт згуртованості групи як колективу (власне стан соціально-психологічного клімату).

Основним чинником вибору в системі міжособистісних ставлень є *“симпатія – антипатія”*, що демонструє рівень популярності чи непопулярності членів групи. Однак у нашому дослідженні, крім зазначеного критерію, індекс згуртованості групи диференційовано на когнітивну та емоційну складові, що відображає переважання раціонально-логічного чи образно-емоційного способу опрацювання особою інформації. Зокрема, студентам запропоновано дати відповідь на чотири запитання (так звані соціометричні критерії вибору): “З ким із присутніх ти хотів би готуватися до іспиту?” та “З ким із присутніх ти НЕ хотів би готуватися до іспиту?” (когнітивна складова) (*табл. 1*); “Кого із присутніх ти б запросив до себе на вечірку?” та “Кого із присутніх ти б НЕ запросив до себе на вечірку?” (емоційна складова) (*табл. 2*). Така наша ініціатива зумовлена тим, що раціональний та емоційний вибори потенційно дадуть змогу не тільки виокремити різні когорти лідерів (наприклад, лідери за критерієм “навчання” можуть виявитися аутсайдерами за критерієм “дозвілля” і навпаки), а й більш точно виявити специфіку внутрігрупової міжособистісної взаємодії.

Збір емпіричних матеріалів відбувався впродовж листопада і грудня 2017 року в трьох університетах, які репрезентують Захід, Південь і Центрально-Східну частину України. Всього опитано 1068 студентів із 52 студентських академічних груп, із них: 1) Тернопільський національний економічний університет

Таблиця 1

Соціометрична матриця виборів, здійснених студентами групи СР-21 ТНЕУ
(когнітивний компонент)

Загальна к-сть студентів: 22; із них присутніх: 21. Староста: Наталія Г. Дата проведення: 15.11.2017 р.

№ з/п	Кого вибирають Хто вибирає																						
		1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15	16	17	18	19	20	21	
1	Андріана Б.	X		+3н				-2в		+1в		-1в	+2н								-3н		
2	Іванна В.		X	+3н				-1в					-3н		+2н			+1в	-2н				
3	Олег В.			X	+3н				-1н			-3н	-2н		+2н	+1н							
4	Ірина Г.	+3н	-2н		X				-1н			-3н		+2н		+1в							
5	Наталія Г.					X	+1в		+2в										-3н			+3в	
6	Олена Д.					+1в	X		-1н	+2н								-3н	-2н			+3в	
7	Віталій З.	-3в	-2в	+2н		+3н		X												-1в	+1в		
8	Анастасія К.					+2в			X			+1в			+3н		-3в	-1н				-2н	
9	Каріна К.	+2в							-2н	+3н	X		-1н		+1н					-3н			
10	Вадим К.	+3н									X			-2н	+1н	-3н	+2в			-1в			
11	Данісла К.	-1в							+1в			X	-3в		+2в	-2н						+3в	
12	Олег К.			+1н									-3в	X			+2в			-1в	+3н	-2н	
13	Назар Л.				+2н							+1н		X	+3н		-1н			-1н		-3н	
14	Тетяна М.	+3н	-3н		+1в				-1н			+2в			X			-2н					
15	Юлія О.		-2н	+3н												X			-3н	-1н		+1в	+2в
16	Назарій П.								-3в		+1в	-2н	+2в				X			-1н			+3н
17	Софія П.	+1н	+3в						-2н		+2н	-1н							X				-3в
18	Юлія П.	+1н				+3н		-1в			-2в		-3в		+2н					X			
19	Олександр Р.					+2н		+1в	+3н			-1н			-2н	-3н					X		
20	Анастасія С.								-1н			+2в			+3н	+1в			-2в	-3н			X
21	Діана Т.		-1н			+3в	+2в				-3н					+1в			-2н				X
Симпатії, Σ 63		6	1	5	3	6	2	1	5	2	1	5	2	2	9	2	2	1	0	2	2	4	
Взаємні симпатії, Σ 30		1	1	0	1	3	2	1	2	1	1	3	1	0	2	2	2	1	0	1	2	3	
Антипатії, Σ 63		2	5	0	0	0	0	10	2	2	2	7	5	0	2	2	4	6	9	1	4	0	
Взаємні антипатії, Σ 17		2	1	0	0	0	0	3	1	0	1	2	2	0	0	0	1	1	3	0	0	0	

Таблиця 2

Соціометрична матриця виборів, здійснених студентами групи СР-21 ТНЕУ
(емоційний компонент)

Загальна к-сть студентів: 22; із них присутніх: 21. Староста: Наталія Г. Дата проведення: 15.11.2017 р.

№ з/п	Кого вибирають Хто вибирає																							
		1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15	16	17	18	19	20	21		
1	Андріана Б.	X						-3н		+2в	+3в	-1н				-2н			+1в					
2	Іванна В.	+2н	X					-1в		-3н				-2н		+3н			+1в					
3	Олег В.		-1н	X	+1в				+3н						+2в					-3н		-2в		
4	Ірина Г.		-2н	+3в	X				-1н					-3н	+2н	+1в								
5	Наталія Г.		-1н			X	+1в		+2в										-3н			-2н	+3в	
6	Олена Д.		-3н			+1в	X		-1н	+2в												-2н	+3в	
7	Віталій З.		-1в					X					+3н			+2н					-3в	+1в	-2н	
8	Анастасія К.		-3н			+2в	+3в		X			+1в					-1н					-2н		
9	Каріна К.	+2в								X		-1н	-3н					+1в				-2н	+3н	
10	Вадим К.	+3в		-1н		-3н					X			+2н			+1в			-2в				
11	Данісла К.		-2н			+2н			+1в			X	-3в	+3н				-1н						
12	Олег К.												-2в	X	+2в		+1в			-1н		-3н	+3н	
13	Назар Л.			+2в		+1н								+3в	X						-3н		-1н	
14	Тетяна М.		-3н		+1в				-1н					+2н	-2н	+3н	X							
15	Юлія О.		-2н			+3н											X			-3в	-1н		+1в	+2в
16	Назарій П.										+1в	-2н	+2в				-3н	X		-1в			+3н	
17	Софія П.	+2н	+3в							+1в							-2в		X		-3н		-1в	
18	Юлія П.	+2в				+3н		-1в			-2в									X			+1н	
19	Олександр Р.							+1в	+2н					+3н		-1н	-3н				-2н	X		
20	Анастасія С.				-1в								+3н				+1в	-3н	-2в				X	+2н
21	Діана Т.		-1н			+2в	+3в				-2н						+1в			-3н				X
Симпатії, Σ 63		5	1	2	2	7	3	1	5	2	2	3	4	6	2	3	2	2	1	1	1	1	8	
Взаємні симпатії, Σ 40		3	1	2	2	3	3	1	3	2	2	1	2	2	1	2	2	2	1	1	1	1	3	
Антипатії, Σ 63		0	10	2	0	1	0	6	0	3	1	4	5	0	1	4	3	5	9	0	9	0		
Взаємні антипатії, Σ 15		0	1	1	0	0	0	2	0	0	1	1	1	0	0	0	1	2	3	0	2	0		

Умовні позначення: «+» - симпатія; «-» - антипатія; «в» - взаємний вибір; «н» - невзаємний вибір.

– 28 студентських академічних груп (опитано 588 студентів 1-5 курсів спеціальностей соціо-гуманітарного спрямування); 2) Південноукраїнський національний педагогічний університет ім. К. Д. Ушинського – 12 студентських академічних груп (опитано 238 студентів 1–5 курсів спеціальності “Психологія”); 3) Полтавський національний педагогічний університет імені В. Г. Короленка – 12 студентських академічних груп (опитано 242 студента 1-5 курсів спеціальності “Психологія”).

Наголошуючи на принципі конфіденційності, студентам пропонувалося вибрати із присутніх одногрупників трьох осіб, до кого вони відчують симпатію за вище означеними критеріями і записати їхні прізвища на розданих їм аркушах паперу в спадаючому порядку (в першу, в другу, у третю чергу). Те ж саме вони мали виконати, керуючись почуттям антипатії.

Заповнені аркуші були зібрані у складеному вигляді та оброблені за такою процедурою: 1) у таблиці результатів (вертикаль соціометричних матриць) (див. *табл. 1, 2*) записувались імена усіх присутніх членів групи (під відповідними номерами) й тільки їх номери там, де горизонталь матриці; 2) на відповідних перетинах цифрами 1, 2, 3 позначалися ті, кого вибирає кожен студент в першу, другу і третю чергу за критерієм симпатії “+” та антипатії “-”; 3) знаходилася сума зафіксованих позитивних і негативних виборів (кількість цифр у стовпчиках із відповідним знаком); 4) визначалась і підраховувалась кількість отриманих кожним студентом взаємних виборів (окремо взаємні симпатії та взаємні антипатії).

Загальна кількість позитивних виборів є показником популярності (референтності) студента у групі, що дає змогу з’ясувати становище кожної особи в групі і диференціювати їх на чотири категорії: соціометричні “зірки” / лідери (6 і більше виборів); сприятливе становище – популярні особистості (3–5 виборів); несприятливе становище – непопулярні особи (1–2 вибори); “ізолювані” або аутсайтери (0 виборів).

У поданому нами прикладі “соціометричними зірками” за когнітивним критерієм є особи під номерами 14, 1, 5 (Тетяна М., Андріана Б. і Наталія Г.), котрі набрали найбільшу кількість виборів (відповідно 9, 6 і 6). Водночас показовим є те, що за емоційним критерієм “соціометричними зірками” стали інші студенти, а саме 21, 5, 13 (Діана Т., Наталія Г., Назар Л.). Лише формалізований лі-

дер (староста групи Наталія Г.) присутня у двох номінаціях, однак не з найвищими показниками. Подібна ситуація склалася і з антирейтингом, у якому зазвичай різні особи викликають найбільшу антипатію у своїх одногрупників за когнітивним та емоційним критеріями.

Із одержаного співвідношення загальної пострічкової суми виборів до взаємних нами підраховувався індекс рівня згуртованості групи студентів на конкретному етапі її розвитку. Зокрема, щоб знайти індекси згуртованості групи СР-21 за критерієм симпатії, потрібно було спочатку визначити індекс її згуртованості на когнітивному рівні (себто пострічкову суму взаємних показників симпатії поділити на пострічкову суму звичайних показників симпатії: $30 / 63 = 0,4762$, що еквівалентно 47,62 %) і на емоційному (аналогічно: $40 / 63 = 0,6349$, що дорівнює 63,49 %). Відтак загальний показник згуртованості групи СР-21 за критерієм симпатії знаходився як середньоарифметичний результат (Д) від двох попередніх індексів ($(0,4762 + 0,6349) / 2 = 0,5555$, що еквівалентно 55,55 %). Така ж сама процедура проводилася для визначення загального індексу згуртованості групи СР-21 за критерієм антипатії, котрий дорівнює 0,2540, тобто 25,4 %.

Узагальнені показники за критерієм симпатії / антипатії, що характеризують рівень згуртованості студентських академічних груп 1–5 курсів спеціальностей “Психологія” та “Соціальна робота” ТНЕУ, подані у *табл. 3*. Аналізуючи їх, на перший погляд, видається, що тут ми зіштовхуємося з парадоксальним фактом: узагальнені показники індексу згуртованості груп (за критерієм симпатії) у студентів спеціальності “Психологія” зменшуються з кожним наступним курсом навчання (1 курс – 61,12%, 2 – 53,7 %, 3 – 48,49 %, 4 – 44,7 % і 5 курс – 42,44 %) . Подібна ситуація простежується і в групах студентів спеціальностей “Право”, “Документознавство” і частково “Соціальна робота”. Однак при більш детальному аналізі виявляється, що узагальнені показники індексу згуртованості груп (за критерієм антипатії) у цих самих студентів зменшується ще більш різкіше. Відтак у розвитку студентських груп простежується загальна закономірність: хоча рівень симпатії їх членів з кожним курсом навчання незначно зменшується внаслідок індивідуалізації та труднощів повторної реінтеграції студентів, проте антипатія і неприязнь між ними зменшується набагато швидшими темпами. Отож,

Таблиця 3

Емпіричні показники внутрішньогрупової взаємодії студентів спеціальностей “Психологія” та “Соціальна робота” ТНЕУ, що одержані за результатами соціометрії Дж. Морено, проведеної впродовж листопада-грудня 2017 р. (вибірка – 283 особи, 14 груп)

Спеціальність	Курс навчання	Шифр групи	Індекси згуртованості групи						Індекс експансивності взаємодії членів групи	Рівень розвитку групи як колективу
			Когнітивна складова		Емоційна складова		Узагальнений показник			
			Симпатія	Антипатія	Симпатія	Антипатія	Симпатія	Антипатія		
Психологія	1	ПС-11	0,5556	0,4444	0,6667	0,4444	0,6112	0,4444	0,1668	Асоціація
	2	ПС-21	0,5185	0,3333	0,5555	0,3333	0,5370	0,3333	0,2037	Асоціація
	3	ПС-31	0,4545	0,2727	0,5152	0,2424	0,4849	0,2576	0,2273	Кооперація
	4	ПС-41	0,3030	0,1515	0,5909	0,1667	0,4470	0,1591	0,2879	Кооперація
	5	ПСм-11	0,3732	0,1507	0,4956	0,1611	0,4344	0,1559	0,2785	Кооперація
	Середнє (Δ)			0,4410	0,2705	0,5648	0,2696	0,5029	0,2701	0,2328
Соціальна робота	1	СР-11	0,4359	0,1539	0,6154	0,3333	0,5257	0,2436	0,2821	Кооперація
	2	СР-21	0,4762	0,2698	0,6349	0,2381	0,5555	0,2540	0,3015	Кооперація
		СР-22	0,4468	0,2606	0,6028	0,2296	0,5248	0,2351	0,2897	Кооперація
	3*	СР-31	0,4762	0,4286	0,5476	0,2857	0,5119	0,3572	0,1547	Дифузна група
		СР-32	0,5117	0,2917	0,4583	0,2708	0,4850	0,2813	0,2037	Асоціація
	4	СР-41	0,5000	0,2143	0,5714	0,2381	0,5357	0,2262	0,3095	Автономія
		СР-42	0,5238	0,1191	0,4762	0,1667	0,5000	0,1429	0,3571	Автономія
	5	СРм-11	0,4140	0,1601	0,5952	0,2361	0,5046	0,1981	0,3065	Автономія
		СЗм-11	0,4483	0,1252	0,5301	0,2446	0,4892	0,1849	0,3043	Кооперація
	Середнє (Δ)			0,4703	0,2248	0,5591	0,2492	0,5147	0,2359	0,2788

*Групи розділені на дві внаслідок прийому на 3-ій курс значної частини нових студентів.

індекс експансивності взаємодії членів групи, котрий є математичною різницею між узагальненими показниками індексу згуртованості груп за критерієм симпатії та антипатії, з кожним роком навчання зазвичай невпинно зростає. Винятком із цієї залежності є лише результати індексу експансивності взаємодії студентів третього курсу спеціальності “Соціальна робота”, академічні групи котрих були штучно розділені на дві внаслідок прийому на 3-й курс значної частини нових студентів із коледжів. Також цілком зрозумілим видається незначний спад рівня експансивності взаємодії між членами студентських груп на освітньому рівні “магістр”, оскільки академічні групи колишніх бакалаврів певним чином переформовуються внаслідок інтеграції до їхнього складу студентів з інших ЗВО чи інших спеціальностей.

Ще однією виявленою нами закономірністю є те, що в абсолютній більшості студентських академічних груп показники емоційної складової індексу згуртованості групи за критерієм симпатії значно вищі за аналогічні показники когнітивної складової. У випадку значного дисбалансу між показниками симпатії у вимірі когнітивної та емоційної складових слушно говорити про *нормальну* та *аномальну лінії* розвитку групи. Високий інтегральний показ-

ник згуртованості чи експансивності, але за аномальною лінією розвитку, все ж не приведе у підсумку до гармонізації внутрішньогрупових взаємин, а відтак і до досягнення рівня розвитку колективу. Прикладом такого дисбалансу можуть слугувати показники індексів згуртованості групи ПС-41 (рівень симпатії за емоційною складовою становить 59,09 %, а за когнітивною – лише 30,3%).

Прикметним також є те, що як у когнітивній, так і в емоційній складовій індексу згуртованості усіх студентських груп завжди переважають показники симпатії над показниками антипатії. Хоча їх співвідношення варіюється, але кількісно присутність симпатії, здебільшого, вдвічі більша за наявність антипатії. Очевидно, що переважання показників останньої траплятиметься тільки у разі ескалації в студентській групі конфліктної ситуації чи розвитку інших дезінтегративних процесів. І навпаки, високі показники симпатії є надійними індикаторами психологічного благополуччя групи і наявності сприятливого психоемоційного клімату в ній.

За рівнем психологічної згуртованості прийнято розрізняти такі види груп [6]:

Номінальна група – формальне об’єднання раніше незнайомих людей без спільної мети, тісної інтеграції та взаємодії. Тут відбувається

Таблиця 4

Диференціація етапів розвитку групи за критерієм індексу експансивності взаємодії її членів (вибірка – 1068 осіб)

Закон нормального розподілу (крива Гаусса)	2,5%	13,5%	68%	13,5%	2,5%
Розподіл обстежуваних 52 груп	1	7	35	7	2
Межі індексу експансивності взаємодії членів групи	0 – 0,16	0,17 – 0,20	0,21 – 0,30	0,31 – 0,36	0,37 – 1,0
Рівень розвитку групи	Дуже низький	Низький	Середній	Високий	Дуже високий
Етап розвитку групи	Дифузна (номінальна) група	Асоціація	Кооперація	Автономія	Колектив

знайомство людей, виникають симпатії та антипатії, відбувається первинний розподіл обов’язків у спільній діяльності.

Група-асоціація – група, котра має загальну мету, офіційну структуру, але не діє як єдине ціле, оскільки не має стабільних цілей. На цьому етапі з’являються визнані лідери та актив. Діяльність такої групи малоефективна, оскільки більшість її членів є пасивним гуртом, у якому працюють лише активісти.

Група-кооперація – група з усталеною структурою, високим рівнем підготовленості до вирішення нагальних завдань і готовністю до співпраці. Тут є ініціативний, визнаний та авторитетний актив, який здатен напружено працювати і вести за собою всю групу, хоча й наявний чітко виражений пасив.

Група-автономія – група з достатньо високим рівнем психологічної єдності, внутрішньої згуртованості, соціальної активності та ініціативності. Тут мало виражений поділ за симпатіями та антипатіями. Саме на цьому етапі члени групи ідентифікують себе з нею (“моя група”).

Колектив – група, у якій міжособистісні стосунки опосередковуються суспільно цінним та особистіснозначущим змістом спільної діяльності. Саме завдяки зорієнтованості його членів на суспільну цінність діяльності він вважається найвищим ступенем розвитку групи. Тому будь-яке суспільство прагне відтво-

рити себе в колективах, які втілюють його ідеали та цінності.

Зазначена класифікація різновидів груп за рівнем їхнього розвитку є традиційною і найбільш поширеною. Однак вона, на наш погляд, хибує описовістю, оскільки досліднику важко без додаткових параметрів, критеріїв і кількісних показників об’єктивно встановити і з впевненістю констатувати наявність того чи іншого рівня розвитку групи (особливо, коли йдеться про пограничні діапазони). В контексті завдань нашого дослідження такими об’єктивними параметрами для оцінювання рівня розвитку групи стали *коефіцієнт згуртованості групи та індекс експансивності взаємодії її членів*. Саме кількісні виміри останнього слугували інтегральним показником етапу розвитку групи як колективу; вочевидь без їх наявності неможливо однозначно стверджувати про досягнення групою того чи іншого рівня окремого соціального загалу.

Для цього вся множина зібраних соціометричних показників 52 студентських груп із трьох ЗВО України розмежована нами відповідно до Закону нормального розподілу Гаусса (*див. табл. 4*) і співвіднесена із п’ятьма традиційними етапами розвитку груп. Така своєрідна процедура шкалювання дала нам змогу вперше запропонувати чіткі кількісні параметри розмежування етапів розвитку групи за критерієм індексу експансивності взаємодії її членів.

Таблиця 5

Параметрично-критеріальне розмежування етапів розвитку малої групи та їх кількісно-якісні характеристики (системно-діяльнісний підхід)

№ з/п	Етапи розвитку групи	Ключові ознаки та сутнісні характеристики етапів розвитку групи	Рівні порядкування / організації елементів	Ключові ознаки та сутнісні характеристики рівнів впорядкування	Стилі взаємодії та їх характеристика	Провідні психологічні механізми	Рівні та межі індексу експансивності взаємодії
1	Дифузна (номінальна) група	<i>Ціль:</i> індивідуальна. <i>Спільна мета:</i> немає. <i>Самоуправління:</i> відсутнє. <i>Емоційний фон:</i> фрустраційний. <i>Спрямованість взаємодії:</i> егоїстична	Конгломерат (лат. <i>Conglomeratus</i> – «скупчений, ущільнений, зібраний»)	Невпорядкована суміш, асорті, механічне поєднання чого-небудь різнорідного, при котрому окремі складові зберігають свої риси й властивості	Уникнення	Менталізація, адаптація	Дуже низький 0 – 0,16 (одна група)
2	Асоціація	<i>Ціль:</i> мікрогрупова <i>Спільна мета:</i> інтуїтивна. <i>Самоуправління:</i> розрізнені неформальні лідери. <i>Емоційний фон:</i> апатійний. <i>Спрямованість взаємодії:</i> формалізована	Набір	Невпорядкована сукупність підібраних за певним критерієм елементів, що мають здатність до поєднання з метою забезпечення реальних чи потенційних цілей	Нормування та конфронтація	Ідентифікація, інтеграція	Низький 0,17 – 0,20 (сім груп)
3	Кооперація	<i>Ціль:</i> блокова. <i>Спільна мета:</i> формально-декларативна. <i>Самоуправління:</i> визнані лідери та їх мікрогрупи. <i>Емоційний фон:</i> ситуативно-позитивний. <i>Спрямованість взаємодії:</i> утилітарно-ділова	Комплекс	Певним чином структуроване та ієрархізоване утворення, кожен елемент котрого має своє функціонально закріплене спрямування, зорієнтоване на досягнення конкретної цілі	Конкуренція	Цілепокладання, ідентичність	Середній 0,21 – 0,30 (тридцять п'ять груп)
4	Автономія	<i>Ціль:</i> групова <i>Спільна мета:</i> варіативна. <i>Самоуправління:</i> ієрархізоване «ядро» колективу. <i>Емоційний фон:</i> стійко-позитивний. <i>Спрямованість взаємодії:</i> особистісно орієнтована, емоційно підтримувальна	Система	Рівень організації, що характеризується системотвірним чинником, автономністю, саморегуляцією, прагненням до самопідтримання і самовідтворення, рекурсивністю та забезпечує результат, вищий ніж у суми його елементів	Консолідація	Персоналізація, індивідуалізація	Високий 0,31 – 0,36 (сім груп)
5	Колектив	<i>Ціль:</i> суспільно корисна. <i>Спільна мета:</i> наскрізна. <i>Самоуправління:</i> «ядро» колективу та широке делегування повноважень. <i>Емоційний фон:</i> емпатійний, гармонійно-позитивний. <i>Спрямованість взаємодії:</i> альтруїстична	Метасистема (Meta-system)	Надсистема, що створює особливий простір для співіснування й ефективної взаємодії низки систем, кожна з яких реалізуючи свої цілі, сприяє досягненню на новому якісно вищому рівні спільної місії	Взаємодопомога	Рейнтеграція, емпатія, рефлексія	Дуже високий 0,37 – 1,0 (дві групи)

Пропоновані кількісні виміри розмежування етапів розвитку групи доповнені нами відповідними якісними інтерпретаціями та сутнісними характеристиками, що подані у **табл. 5**.

Для теоретичного обґрунтування пропозованих умовиводів нами співвіднесено не тільки етапи розвитку групи як колективу та відповідні межі індексу експансивності взаємодії, а й стилі взаємодії, провідні психологічні механізми та відповідні рівні впорядкування / організації елементів з їх детальною характеристикою. Також запропоновано ключові ознаки та сутнісні характеристики рівнів роз-

витку групи (ціль, наявність спільної мети, самоуправління, переважаючий емоційний фон та спрямованість взаємодії), котрі можуть стати додатковою процедурною основою для їх рефлексивного розмежування.

ВИСНОВКИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ ПОДАЛЬШИХ ДОСЛІДЖЕНЬ

1. Соціометрія як метод психологічного пізнання є доволі ефективним інструментом дослідження внутрішньогрупових взаємин. Однак для отримання за її допомогою високо-

достовірних показників, фіксації рівня популярності/непопулярності членів групи в контексті з'ясування міжособистісних ставлень у системі “симпатія – антипатія” цього методу недостатньо. На наш погляд, потрібно враховувати у ставленні однієї людини до іншої як раціонально-логічну, так і образно-емоційну складову. Адже за одним соціометричним критерієм людина може бути лідером (скажімо, в освітній чи професійній сфері), а за іншим – аутсайдером (наприклад, в духовному вимірі розвитку особистості). Таке твердження підкріплюється й результатами проведеного нами емпіричного дослідження. Зокрема, виявлена нами закономірність полягає в тому, що в абсолютній більшості студентських академічних груп показники емоційної складової індексу згуртованості групи (за критерієм симпатії) значно вищі за аналогічні показники когнітивної складової. Відтак є підстави констатувати, що у випадку значного дисбалансу між показниками симпатії в аспектах когнітивного та емоційного потенціалу груп виправдано говорити про *нормальну* або *аномальну лінії* їх розвитку. Отож навіть максимальний інтегральний показник згуртованості чи експансивності взаємодії членів групи, але за аномальною лінією розвитку, не спричинюватиме гармонізацію внутрігрупових взаємин й не сприятиме досягненню найвищого рівня розвитку колективу.

2. Кожен етап розвитку малої соціальної групи як колективу слід визначати, спираючись не тільки на формальні описові характеристики, а й на об'єктивні кількісні показники. У ролі таких чітких індикаторів нами запропоновано відповідні межі індексу експансивності взаємодії членів групи, а саме дифузна група (0 – 0,16), асоціація (0,17 – 0,20), кооперація (0,21 – 0,30), автономія (0,31 – 0,36), колектив (0,37 – 1,0). Пропоновані діапазони кількісних даних розмежування етапів розвитку групи доповнені нами відповідними якісними інтерпретаціями та сутнісними характеристиками стилів взаємодії, провідних психологічних механізмів і ключових ознак рівнів розвитку групи (ціль, наявність спільної мети, самоуправління, переважаючий емоційний фон та спрямованість взаємодії), котрі слугують додатковою процедурною основою для їх рефлексивного аналізу.

3. За результатами соціометричного дослідження рівнів розвитку студентських академічних груп встановлена загальна закономірність: рівень симпатії між членами групи з кожним

курсом навчання незначно зменшується внаслідок індивідуалізації та труднощів повторної реінтеграції студентів, однак антипатія і неприязнь між ними понижується набагато швидшими темпами. Таким чином, індекс експансивності взаємодії членів групи як результуючий показник різниці індексів симпатії та антипатії з кожним роком навчання, зазвичай, невпинно зростає.

4. Міжособистісні взаємоставлення студентів у системі “симпатія – антипатія” є доволі неоднорідними. Здебільшого, як у когнітивній, так і в емоційній складовій індексу згуртованості усіх студентських груп завжди переважають показники симпатії над показниками антипатії. При цьому величина перших кількісно вдвічі більша за другі. Однак антипатійні ознаки взаємин є більш явно виражені хоча і точково сконцентровані, тоді як симпатійні – розмитіші за формою і силою вираження. Аналізуючи ситуацію студентів, які отримали найменшу кількість виборів і перебувають в антагоністичних стосунках з групою, викладачу важливо з'ясувати причини того, “чи група справді не приймає студента?”, “чи студент сам свідомо протиставляє себе групі, яка не є для нього референтною?”.

5. Соціометрія має стати для викладача/куратора практичним інструментом пізнання та налагодження багатьох аспектів освітньої взаємодії з академічною групою чи конкретним студентом, а саме з'ясування коефіцієнту згуртованості групи та відстеження динаміки її розвитку, визначення неформальних лідерів (їх мікрогруп) та аутсайдерів (ізольованих), окреслення активу групи та налагодження низхідних каналів комунікації, формалізація “соціометричних зірок” шляхом делегування їм повноважень студентського самоврядування, що водночас є пропедевтикою деструктивного самоутвердження неформальних студентських лідерів. Також видача наставником будь-яких завдань чи доручень має відбуватися не для підгруп, сформованих за алфавітним списком, а на виявлені мікрогрупи з уже усталеними міжособистісними зв'язками і розподілом функціональних обов'язків її членів (лідер-керівник, генератор ідей, критик, виконавець, контролер та ін.). Саме такий розподіл доручень забезпечує пропедевтику конфліктних ситуацій, скорочує етап адаптації, понижує конкурування лідерів, пришвидшує розподіл обов'язків у середині підгрупи, забезпечує узгодженість дій студентів, а відтак й підвищує ефективність їхньої освітньої праці.

Потрібно пам'ятати, що результати соціометрії – це лише один зріз, своєрідна “світлина” взаємин між студентами, котра не пояснює глибинних мотивів того чи іншого їх вибору. Крім того, результати є достовірними тільки за конкретно обраними соціометричними критеріями. Тому кількісні показники, які отримані за її допомогою, потрібно доповнювати матеріалами спостережень, бесід, анкетування, аналізу документів, експерименту та інших емпіричних методів.

Перспективою подальших наших досліджень стане з'ясування особливостей міжособистісних стосунків в одностатевих та змішаних колективах, а також виявлення індексів згуртованості малих і середніх соціальних груп.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Белікова Ю. В. Можливості соціометрії у вивченні групових емоцій. *Наукові праці Чорноморського державного університету імені Петра Могили*. Сер.: Соціологія. 2011. Т. 156, Вип. 144. С. 6-9.
2. Золотовицкий Р. А. Социометрия Я. Л. Морено: мера общения. *СОЦИС: социологические исследования*. 2002. №4. С. 103-113.
3. Морено Я. Л. Социометрия: Экспериментальный метод и наука об обществе : пер. с англ. А. Боковикова. Москва : Академический проект, 2001. 384 с.
4. Мухатдинова О. Р. Построение и анализ социограмм на основе нечеткой логики. *Социология: методология, методы, математическое моделирование (4М)*. 2000. № 12. С. 154-172.
5. Солнышков А. Ю. Алгоритм социометрической диагностики для формальных групп значительной численности. *Социологические исследования*. 2011. № 10. С. 56-68.
6. У світі психології : загальна психологія. URL: <https://alyona-psycholog.jimdo.com/загальна-психологія/загальна-психологія/> (дата звернення: 15.11.2019).
7. Фурман А.В. Обґрунтування системи базових концептів психологічної діагностики. *Психологія і суспільство*. 2007. №4. С. 39-55.
8. Фурман А.В., Дубно А.В. Психодіагностична компетентність соціального працівника : монографія. Тернопіль : ТНЕУ, 2017. 102 с.

REFERENCES

1. Belikova, Y.V. (2011). *Mozhlyvosti sociometriyi u vyvchenni hrupovyh emociy* [The possibilities of sociometry in the study of group emotions]. *Scientific works of the Black Sea State University named after Petro Mohyla*. Ser.: Sociology, T. 156, V. 144, 6-9 [In Ukrainian].
2. Zolotovitsky, R.A. (2002). *Sociometriya Y.L. Moreno: mera obscheniya* [Sociometry J.L. Moreno: a measure of communication]. *SOCIS: case studies*, 4, 103-113 [In Russian].
3. Moreno, Y.L. (2001). *Sociometriya: Eksperimentalnyi metod i nauka ob obschestve* [Sociometry: An experimental

method and the science of society] : Translater A. Bovikovova. Moscow : Academic project, 384 [In Russian].

4. Mukhatdinova, O.R. (2000). *Poatroyeniye i analiz sociogram na osnove nechetkoy logiki* [Construction and analysis of sociograms based on fuzzy logic]. *Sociology: methodology, methods, mathematical modeling (4M)*, 12, 154-172 [In Russian].

5. Solnyshkov, A.Y. (2011). *Algoritm sociometrycheskoj dyagnostyky dlya formalnyyh grupp znachytelnoi chyslennosti* [Algorithm of sociometric diagnostics for formal groups of significant numbers]. *Sociological studies*, 10, 56-68 [In Russian].

6. *U sviti psichologiyi : zagalna psichologiya* [In the world of psychology : general psychology]. URL: <https://alyona-psycholog.jimdo.com/General Psychology/General Psychology> (accessed: 11.15.2019) [In Ukrainian].

7. Furman, A.V. (2007). *Obgruntuvannya systemy bazovyh konceptiv psichologichnoyi dyagnostyky* [Substantiation of the system of basic concepts of psychological diagnostics]. *Psychology and society*, 4, 39-55 [In Ukrainian].

8. Furman, A.V., Dubno, A.V. (2017). *Psychodiagnostychna kompetentnist socialnogo pracivnyka* [Psychodiagnostic competence of a social worker]. Ternopil : TNEU, 102 [In Ukrainian].

АНОТАЦІЯ

Гіряк Андрій Несторович.

Психологічна діагностика міжособистісної взаємодії зосабами соціометричного опитування.

У статті досліджується один із найскладніших для пізнання психологічних феноменів, а саме внутрішньогрупові стосунки у системах “студент – студент”, “студент – мікрогрупа”, “студент – група”, “мікрогрупа – мікрогрупа”, “мікрогрупа – група” та ін. Автором пропонується низка удосконалень процедури проведення соціометричного опитування. Зокрема обґрунтовується доцільність одночасного застосування декількох соціометричних критеріїв, що дають змогу виявити симпатію/антипатію, зумовлену когнітивною та емоційною складовою. Адже відомо, що одна і та ж особа у своїй соціальній групі може бути соціометричним лідером за одним критерієм і, водночас, аутсайдером – за іншим. Також на основі узагальнення результатів емпіричного обстеження 52 студентських академічних груп у трьох ЗВО України та теоретичного обґрунтування доцільності і можливості об’єктивного розмежування етапів розвитку малої соціальної групи на матеріалі кількісних показників запропоновано використовувати у ролі критерію такого розмежування кількісні параметри індексу експансивності взаємодії членів групи: дифузна група (0 – 0,16), асоціація (0,17 – 0,20), кооперація (0,21 – 0,30), автономія (0,31 – 0,36), колектив (0,37 – 1,0). Водночас у статті висвітлюється низка виявлених у ході дослідження психологічних закономірностей, пов’язаних із виникненням і перебігом процесу міжособистісного контактування у студентських академічних групах. Особливо увага дослідника приділяється динаміці внутрішньогрупових взаємин студентів на різних курсах навчання, балансу раціонально-логічних та образно-емоційних спрочинень позитивного мікроклі-

мату малих соціальних груп, а також нормальній та аномальній ліній їх розвитку. Зазначені закономірності і тенденції збагачують предметне поле кількох дисциплінарних гілок психології, а саме: педагогічної, вікової, соціальної.

Ключові слова: соціометрія, міжособистісна взаємодія, мала група, колектив, індекс згуртованості, індекс експансивності, соціальна дистанція, інтеграція, симпатія / антипатія.

ANNOTATION

Andrii Hirniak.

Psychological diagnostics of interpersonal interaction by means of sociometric survey.

The article explores one of the most complex for cognition psychological phenomena, namely, intragroup relationships in systems “student – student”, “student – microgroup”, “student – group”, “microgroup – microgroup”, “microgroup – group”, etc. The author proposes a number of improvements to the sociometric survey procedure. In particular, it is substantiated the feasibility of applying several sociometric criteria simultaneously to enable the expression of sympathy / antipathy caused by the cognitive and emotional component. It is known that one and the same person in one’s social group can be a sociometric leader by one criterion and, at the same time, an outsider by another. Also, on the basis of summarizing the results of the empirical survey of 52 student’s academic groups at three HEI (higher education institution) of Ukraine and

on the basis of theoretical substantiation of the feasibility and possibility of objective delimitation the stages of a small social group development on the material of quantitative indicators, it is proposed to use as a criterion for such delimitation the quantitative parameters of the expansiveness index of group members’ interaction: diffuse group (0 – 0,16), association (0,17 – 0,20), cooperation (0,21 – 0,30), autonomy (0,31 – 0,36), collective (0,37 – 1,0). At the same time, the article highlights a number of psychological patterns identified in the course of the study, related to the emergence and course of the process of interpersonal contact in student’s academic groups. The researcher pays a special attention to the dynamics of students’ intragroup relationships in different courses of study, to the balance of rational-logical and figuratively-emotional causes of the positive microclimate of small social groups, as well as to the normal and anomalous lines of their development. These patterns and trends enrich the subject field of several disciplinary branches of psychology, namely: pedagogical, age, and social.

Keywords: sociometry, interpersonal interaction, small group, collective, cohesion index, expansiveness index, social distance, integration, sympathy / antipathy.

Рецензенти:

**д. психол. н., проф. Панок В.Г.,
д. психол. н., проф. Фурман О.Є.**

Надійшла до редакції 25.09.2019.

Підписана до друку 02.10.2019.

Бібліографічний опис для цитування:

Гірняк А.Н. Психологічна діагностика міжособистісної взаємодії засобами соціометричного опитування. *Психологія і суспільство*. 2019. №3–4. С. 119–147. DOI: <https://doi.org/10.35774/pis2019.03.138>

КНИЖКОВА ПОЛИЦЯ

Мирослав Савчин
Здоров'я людини

духовний,
особистісний
і тілесний виміри

Монографія

- » Теоретико-методологічні засади цілісного дослідження здоров'я людини
- » Структурна функціональність і структура здоров'я людини
- » Критерії та методи вимірювання здоров'я людини
- » Функціональна структура, типи та рівні здоров'я людини
- » Фізично-ментальні чинники здоров'я людини

Савчин М.

Здоров'я людини: духовний, особистісний і тілесний виміри : монографія. Дрогобич : ПП “ПОСВІТ”, 2019. 232 с.

У монографії представлено результати цілісного дослідження здоров'я людини як основної характеристики потенціалу та надійності життєдіяльності, індивідуальної цінності та суспільного капіталу. Методологічно обґрунтовано доцільність виокремлення у структурі здоров'я духовного, морального, соціального, психічного, психологічного і тілесного складників, розкрито сутність, критерії та емпіричні показники, зв'язки між ними, з'ясовано стратегії ставлення до здоров'я, його типи та рівні, визначено принципи та завдання поліпшення.

Адресована фахівцям у галузі охорони здоров'я, психології; буде корисна всім, хто зацікавлений у зміцненні здоров'я власного і суспільного.